

Műemléki beszélgetések

Tanulmányok a sokszínű örökségvédelemről

Herman Ottó Tudományos Egyesület
Miskolc, 2009

Műemléki beszélgetések

Válogatás a Műemléki beszélgetések Miskolcon rendezvénytársorozat
2004–2009 között elhangzott előadásáiból

©Herman Ottó Tudományos Egyesület és a szerzők, 2009

A kötetet szerkesztette:
Gál-Mlakár Zsófia
Szolyák Péter

Borítóterv:
Szolyák Péter

A kötet

a Nemzeti Kulturális Alap Igazgatóságának
Műemléki és Régészeti Szakmai Kollégiuma
és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal támogatásával jelent meg.

Minden jog fenntartva, beleértve a bármilyen eljárással történő sokszorosítás jogát is.

Kiadta
a Herman Ottó Tudományos Egyesület

Nyomta és kötötte
a Z-Press Kiadó Kft.
3532 Miskolc, Liszt Ferenc u. 16/A

TARTALOM

Előszó	7
--------	---

Örökségvédelem Erdélyben

SEBESTYÉN JÓZSEF

Az épített örökség dokumentálása erdélyi magyarlakta településeken Összefoglaló az inventarizációs programról és előzményeiről	15
---	----

VÁRALLYAY RÉKA

Háromszéki nemesi építészet a 17–18. században	37
--	----

FEKETE ALBERT

Erdélyi kastélykertek tájformáló hatása	53
---	----

Tárgyi és épített örökségünk Magyarországon

HAJDÚ ILDIKÓ

Merre halad a Gótikus út Magyarországon? Séta a Biblia pauperum „lapjain”	67
--	----

OLAJOS CSABA

A szőlő és borkultúra védett építményei, pincék, pincesorok Borsod-Abaúj-Zemplén megyében	83
--	----

TUROK MARGIT

A védett egyházi javak helyzete – különös tekintettel Borsod-Abaúj-Zemplén megyére	95
---	----

HAJDÓK JUDIT	
Orgona a történelemben, az örökségvédelemben	111

A modern építészet és az örökségvédelem összefüggései

MEGGYESI TAMÁS	
A város, az épület és a külső tér viszonya	125

WINKLER GÁBOR	
Villák műemlékvédelme Magyarországon	135

OKRUTAY MIKLÓS	
Műemlékvédelem és modern építészet	149

Az örökségvédelem határán

BARÁZ CSABA	
A természeti és kulturális örökség védelme a Bükki Nemzeti Park Igazgatóság működési területén	163

PÁL VIKTOR	
Környezettörténet és a Sajó völgye Egy dinamikusan fejlődő diszciplína áttekintése és relevanciája szűkebb környezetünkre	177

SZOLYÁK PÉTER	
A barlangok régészeti örökségének védelme – különös tekintettel a Bükk hegységi régióra	187

SZOLYÁK PÉTER

A BARLANGOK RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGÉNEK VÉDELME
– KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BÜKK HEGYSÉGI RÉGIÓRA

A barlangok a földi ökoszisztéma fontos és rendkívül értékes alkotórészei, de jelentős szerepet játszanak az emberi faj történetében is. Legyenek akár felszínre nyitottak vagy még rejtettek, víz alattiak, vagy jégben képződők, kristályokat vagy cseppköveket növesztők stb., mindenképp különleges természeti értéket képviselnek. Számos növény (algák, zuzmók, moszatok, páfrányok stb.) és állat (pókok, szúnyogok, rákok, gőték, denevérek, rókák, borzok, medvék stb.) él meg bennük vagy közvetlen előterükben, időszakos vagy állandó jelleggel. A karsztos területek járatrendszerei, így a barlangok egy része is, a regionális édesvízkészletek jelentős részét képesek tárolni (pl. Bükk-hegység, Dunántúli-középhegység). A felszíntől eltérő levegőjük és hőmérsékletük sok esetben hosszú távon is jó hatást gyakorolhat az emberi szervezetre (pl. Miskolc-Tapolcai tavas-barlang), de befolyásolják közvetlen környezetük mikroklímáját is. Arról sem szabad persze megfeledkeznünk, hogy bármilyen folyamatok is alakítják, formálják őket, létezésükkel jelentősen felgyorsíthatják az adott terület természetes lepusztulását. Életük emberi léptékkal mérve végtelennek tűnik, geológiai léptékekben számolva azonban igencsak véges. Érzékeny mikrorendszerüket már a legkisebb beavatkozás nagymértékben, esetleg visszafordíthatatlanul felboríthatja.

A barlangok egy része, természetesen területenként változó mértékben, igen komoly régészeti értéket képvisel. Az emberfélék (*Homo nemzetség*) 2,5 millió éves történetük korai szakaszától látogatták, használták őket. Állandó lakóhelyek, időszakos menedékek, kultusz helyek voltak, de időnként a temetkezés és a vadászat színhelyeül is szolgáltak. A legidősebb, barlangi megtelepedésre utaló nyomokat a kínai Renzi-barlangból ismerjük. Az ott feltárt leleteket, melyeknek becsült kora kb. 2,25 millió év, a korai *Homo erectus* hagyta hátra. (BEDNARIK 2006; CIOCHON-LARICK 2000) Az *erectus*ok barlangi megtelepedésének kevésbé idős, ám méltán híres bizonyítékai kerültek elő pl. a vietnámi Tham Khuyen (475 ezer év) (CIOCHON *et al.*

1996) és a kínai Zhoukoudian barlangok (400–250 ezer év) (BINFORD–STONE 1986; SHEN *et al.* 2004) rétegeiből. A *Homo erectus* követő *Homo sapiens neanderthalensis* leletei – életvitele és valószínűleg a jégkorszak adott időszakában (130–30 ezer év BP)¹ uralkodó rideg környezeti viszonyok miatt – még több esetben ásták/ássák elő barlangokból. A kizárólag Európában és a Közel-Keleten elterjedt neandervölgyi ember elsősorban a dombsági, középhegységi régiók lakója és nagyvad-vadásza volt. Barlangi lelőhelyeit leginkább hosszabb-rövidebb ideig használt tanyahelyekként értelmezhetjük, ám szórványosan feltárt temetkezéseik (Suba-lyuk, Magyarország; (BARTUCZ *et al.* 1938) La Chapelle-aux-Saints, Franciaország; (BOUYSSONIE 1908) Kebara-barlang, Izrael; (BAR-YOSEF *et al.* 1992) Shanidar-barlang, Irak (SOMMER 1999)) arra utalnak, hogy életükben a barlangok szerepe ettől jóval árnyaltabb lehetett. A kb. 200 ezer évvel ezelőtt Afrikában kialakult, és napjainkban az egész Földön elterjedt, mára egyetlen emberféle, a *Homo sapiens sapiens* már nagyon sokféleképpen felhasználta a hegységek kisebb-nagyobb üregeit. A felső paleolitikum időszakában a hagyományos szerepeken túl, főleg a nyugat-európai területeken fontos kultuszhelyek és bizonyos értelemben művészeti központok lettek. A neolitikumtól kezdve napjainkig a barlangok funkciója jelentősen bővült. A régiós jellegzetességektől, szokásoktól és a barlangok tulajdonságaitól függően az állattartás, a zöldség és gyümölcsstárolás, vagy akár a katonai célú raktározás színhelyei, de helyenként fontosak lettek turisztikai, gyógyászati és vízkészlet-raktározási szempontból is. Belátható tehát, hogy a barlangok ember által kikényszerített szerepeinek bővülésével egyre nagyobb figyelmet kell fordítanunk a természeti értékek megóvása mellett, az általuk hordozott kulturális örökség védelmére is.

Megjegyzések a magyarországi barlangkutatáshoz

A magyarországi (értsd: kárpát-medencei) barlangkutatások kezdetét kb. a 18. század második felére tehetjük. Az első, már a tudományos igényességet szem előtt tartó leírások, barlangismertetések és ásatások olyan nagynevű tudósainkhoz köthetők, mint Bél Mátyás, Fridvalszky János, Korabinszky Károly, Nedetzky Elek, Petényi Salamon, Schmidt Adolf, Vass Imre vagy Nyáry Jenő. A barlangkutatás ügyének igazán nagy lendületet furcsa módon 3 db nyílt színi lelet, a miskolci ún. Bársonyházi „szakócák” 1891-es előkerülése adott. Ezek a pattintott kőeszközök voltak azok, amelyekben elsőként Herman Ottó, (HERMAN 1893) majd a kor egyre több hazai és külföldi tudósa felismerni vélte a kárpát-medencei jégkori ember egykori létezésének bizonyítékát. A Bársonyházi „szakócák” közvetlenül inspirálták a Bükk hegységi barlangok rendszeres ásatásainak 20. század eleji megindítását.

¹ BP = *Before Present*, azaz a *jelenkor előtt*. Azoknál a koradatoknál, melyek mögött ez szerepel, a megadott időt nem időszámításunk kezdetétől, hanem 1950-től kell visszafelé számolnunk.

Úttörő kutatóink (Kadić Ottokár, Hillebrand Jenő, Saád Andor, Kretzoi Miklós, Dancza János, Mottl Mária) 1906-tól az 1940-es évek első feléig több mint 30 barlangot és kőfülkét kutattak meg. Az ásatások általában nagy volumenűek voltak és az elsődleges szempontok között nem szerepelt, hogy a jövő kutatónemzedékére és annak esetleg nagyobb ismeretanyagára gondolva, nagy felületen és a pusztulástól jól védve teljes rétegsorokat hagyjanak meg. Általában igyekeztek teljes felszínen és a lehető legnagyobb mélységig ásni. Sajnos a kisebb barlangok és üregek, mint amilyen a Herman Ottó-barlang, a Puszkaporos-kőfülke, vagy a Suba-lyuk már a legelső ásatás után szinte teljesen alkalmatlanná váltak bármiféle utólagos terepi kutatásra, mely új kérdéseket vethetne fel és válaszolhatna meg. Azok a barlangok (pl. Szeleta, Istállós-kő), melyek méreteiknél fogva a több éves kutatások számára is nagy feladatot jelentettek, ellent tudtak állni a nagy lendületű 20. század eleji kutatásoknak, de sajnos bennük is alig vagy egyáltalán nem maradt olyan felület, amelyek teljes rétegsor feltárására adnának lehetőséget. A még 1906 előtt meglévő felső néhány réteg általában hiányzik belőlük.

Mindemellett Kadić Ottokárnak és tudóstársainak elvülhetetlen érdeme, hogy a kor színvonalát meghaladva, példaadó módon tervezték és bonyolították le feltárásaikat. Kadić már a legelső eredményes ásatáson, a Szeleta-barlangban olyan négyzethálós rendszert alkalmazott, amely alapjaiban a ma elvárt és használt módszerekkel is megegyezik. Az előkerülő leleteket négyzetenként, vertikális szintenként és rétegenként is külön leltározta. (KADIĆ 1915)

1945–59 között egy részben új kutatógenerációval (Saád Andor, Mottl Mária, Vértes László, Gábori Miklós, Gáboriné Csánk Veronika, Hellebrandt Magdolna) a korábbihoz hasonló ütemben folytatódott a barlangok feltárása, de az 1960-as évektől látványosan csökkent az érdeklődés irántuk. Ez köszönhető talán annak, hogy sem a kutatás módszertanában, sem a tudományos kérdések felvetésében régészeink nem tudtak újat felmutatni, másrészt viszont egyre gyakrabban kerültek elő nyílt színi lelőhelyek, melyek egészen új perspektívákat nyitottak. Ez utóbbit erősíthette, hogy az aktuális politika, ezzel együtt az általános idegen nyelv-tudás főleg kelet felé orientálódott, a Közép-Orosz-síkság pedig ontotta a nyílt színi, oroszul publikált lelőhelyeket. Az őskőkori párhuzamok keresését is ez határozta meg.

Habár 1988-tól, de különösen az ezredforduló után több régészeti szempontú ásatást is jegyezhet a jelenlegi kutatógárda – leginkább a Bükk hegység területén –, a barlangkutatás fellendüléséről nem beszélhetünk.² Az újabb feltárások továbbra is elsősorban a paleolit korú leletanyagokra összpontosítanak és inkább kis területekre koncentrálnak. Ennek okát egyrészt a más jellegű kérdésfelvetésekben, módszertanban és nem utolsó sorban a pénzhiányban kereshetjük.

² Szeleta-barlang: Ringer Á. (1988, 2000, 2001, 2003, 2005), Lengyel Gy. – Szolyák P. (2007); Istállós-kői-barlang: Ringer Á. (2002, 2004); Herman Ottó-barlang: Ringer Á. – Szolyák P. (2005–2006).

A barlangok védelmének törvényi háttere

A magyarországi barlangokat elsőként a természetvédelemről szóló 1961. évi 18. számú törvényerejű rendelet hatályba lépésével helyezték védelem alá. Jogszabályi védelmüket napjainkban közvetlenül egy, közvetve két törvény (1996. évi LIII. törvény a természet védelméről, 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről) és 2 rendelet (13/1998. (V.6) KTM rendelet a barlangok nyilvántartásáról, a barlangok látogatásának és kutatásának egyes feltételeiről, valamint a barlangok kiépítéséről, 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az európai közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény és állatfajok közzétételéről) szabályozza. Ha egy barlang bizonyíthatóan régészeti lelőhelynek minősül, akkor a 3/2003. (I. 25.) NKÖM rendelet rendelkezései is érvényesek lesznek rá.

Valamennyi barlang védelmét megerősítik az 1996. évi LIII. törvény 23.§-ának 1–3. bekezdései, egyúttal pontosan leírják, mit kell a barlang, mint természetes képződmény alatt értenünk:

„... a barlang a földkéreg alkotó kőzetben kialakult olyan természetes üreg, melynek hossz tengelye meghaladja a két métert és – jelenlegi vagy természetes kitöltésének eltávolítása utáni – mérete egy ember számára lehetővé teszi a behatolást;...”

Ugyanezen törvény 48–51.§-ai részletesen ismertetik többek között, hogy a védelem a barlangoknak pontosan milyen részeire terjed ki, ki rendelkezhet a védettség minőségéről és feloldásáról, valamint hogy a nyilvántartásukat hogyan kell vezetni. A törvény csupán közvetve tér ki régészeti vonatkozásokra, amikor 22.§-ában azt mondja, hogy kulturális közérdekből a barlangok felszínei is védetté nyilváníthatók.

A 1997. évi CXL. törvény a barlangokat is azon lelőhelyek közé sorolja, melyek régészeti örökséget is magukban foglalhatnak.

A 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet a fokozottan védett barlangok körét kizárólag a természetvédelmi szempontok alapján határozza meg.

Régészeti szempontból a két legjelentősebb szabályozást a 13/1998.(V.6) KTM rendelet, valamint a 3/2003. (I. 25.) NKÖM rendelet jelenti. Az előbbi részletesen leírja a barlangokra vonatkozó kutatási feltételeit, az utóbbi pedig a barlangok említése nélkül ugyan, de a régészeti lelőhelyek védelmét körvonalazza.

A veszélyeztetettség fajtái

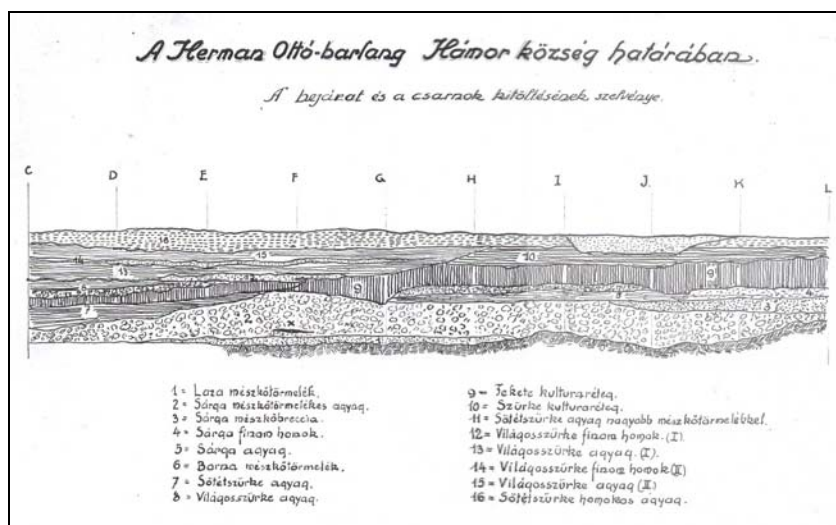
Egy barlang régészeti örökségét, mely alatt nem csupán a leleteket, hanem az őket kísérő és értelmezhető jelenségeket (rétegsor, lakóhelyfolt, tűzhely, szerves anyag felhalmozódása stb.) is értjük, sokféle veszély fenyegetheti. Ezek egy részét természetes eredetűnek tekinthetjük, a többi azonban az ember egyre intenzívebb környezet-átalakító tevékenységeinek következménye.

A természetes eredetű veszélyforrások közé sorolhatjuk például a földrengéseket. Ezek a Bükk hegység területén, annak folyamatos és lassú emelkedése miatt viszonylagos rendszerességgel jelentkeznek. A rengések erőssége általában nem haladja meg a Richter-skála szerinti 3-as fokozatot, gyakoriságuk pedig rendszerint nem több, mint évi 2–3.³ Elméletileg már az ilyen erősségű földrengések hatására barlangok záródhatnak el a külvilágtól, a bennük felhalmozott üledékek sorozatában pedig zavarok keletkezhetnek, melyek közvetlenül érintik a régészeti leletegyütteseket. Ezeket az eseményeket, habár látványos eredményt produkálhatnak, egy barlangi régészeti feltárás alkalmával még több évtizedes tapasztalat birtokában is nehéz felismerni és rekonstruálni.

A geológiai szempontból idős és az emelkedés miatt igen nagymértékben összetöredezett Bükk-vidéken a víz, mely hosszú távon egyébként is agresszív romboló anyag, kiemelkedően erős hatást fejt ki. A meredeken megdőlt mészkőlapok mentén rövid idő alatt jut a mélybe és így nem csak a barlangok gyors, gyakori és változatos kialakulását, növekedését és előregedését segíti elő, hanem közvetve komoly befolyással van a barlangi üledékképződés olyan járulékos elemeire, mint a régészeti, paleontológiai esetleg paleobotanikai leletanyagok. A víz a barlangokban elsősorban oldó hatásával rombol, de át is mozgat üledékeket. Ezt csepegő víz esetében helyben teszi, és ezzel alkalmanként nehezen értelmezhető rétegtani zavarokat eredményez. A nehezebb kőtörmelék közül kimossa az agyagos, homokos, apró kavicsos szemcseméretű finomüledéket, és pl. mészkővidékeken cseppkő- vagy brecciaképződést indíthat el. A barlangokon át- vagy azokból kifolyó, esetenként ideiglenesen behatoló, majd visszavonuló vizek sajnos végleg elmozdítják helyükről a felhalmozódott üledékben foglalt leletanyagokat. Az át-, illetve kifolyó víz akadályozhatta meg, hogy az egyébként jó fekvésű Kecskelyukból már 1906-ban sem sikerült régészeti és/vagy paleontológiai leleteket feltárni. (KADIĆ 1915) Az időnként behatoló, majd visszavonuló vizekre és azok hatására jó példa a Herman Ottó-barlang Alsó Bejárata és Csarnoka. E helyekről 1915-ben és 1917-ben Kadić Ottokár 700 darabból álló paleolitikus patintott kőanyagot, valamint csekély számú faunát tárt fel, a felsőbb rétegekből bronzkori és vaskori kerámiákkal. A Kadić által felvett metszetrájon jól látszik,

³ Az elmúlt évtized egyik kivételes éve volt 2003, amikor a Bükk hegység térségében összesen 8 földrengést regisztráltak. E rengések közül három közelítette vagy haladta meg a Richter-skála szerinti 3-as, kettő pedig elérte az 5-ös erősséget. – forrás: <http://fir.seismology.hu/georisk/>

hogy a holocén nagy részében a barlangba időszakosan betörő Szinva-patak az idősebb jégkori rétegeket, valamint az éppen képződő holocén rétegeket is elvágta, részlegesen kimosta a barlangból. Ez a kimosódás a teljes feltárt terület legalább 40%-át érintette.⁴ (KADIĆ 1916) (1. kép) Mivel az őskőkori és őskori ember – a napfény és a magasabb hőmérséklet, valamint a jobb szellőzés miatt – a legintenzívebben a barlangok előterét és bejárati részeit lakta,⁵ valószínűsíthető, hogy a Herman Ottó-barlang esetében a leletanyag számszerűleg nagyobb része még több ezer évvel az ásatások előtt megsemmisült.

1. kép A Herman Ottó-barlang Alsó Bejáratában és Csarnokában
1915-ben készült metszetrajz. Felmérte Kadić Ottokár (Forrás: KADIĆ 1916)

A növényzet mindenekelőtt a barlangok előterében és bejárati szakaszán okozhat károkat a régészeti leletanyagokban, hiszen e helyeken a számára elegendő napfény végső határáig megtelepszik. A magasabb rendű és nagyobb méretű növények (páfrányok, cserjék, bokrok, fák) – elsősorban gyökérzetükkel – kémiai és fizikai értelemben is erőteljesen alakítják az üledékképződést, és befolyással vannak későbbi állapotváltozásaira. Régészeti szempontból a legnagyobb károkat az eredményezheti, ha a fák természetes kidőlésével, vagy mesterséges kidöntésével a gyökérzet felszakítja a felhalmozódott üledékeket. Az ilyen esetekben nemcsak a régészeti leletek helyzete változik drasztikusan, de az értelmezésüket segítő kísérőjelenségek is olyan mértékben sérülnek, hogy az eredmény alig különbözik egy rablógödör által okozott károktól.

⁴ A barlangban jelenleg látható tó a Szinva-patakon néhány méterrel lejjebb megépült fenékgát miatt alakult ki, nincs köze az itt ismertetett folyamatokhoz. (A szerző)

⁵ Ezt sikerült kimutatni a bükki Szeleta-barlang esetében is. (RINGER–SZOLYÁK 2004)

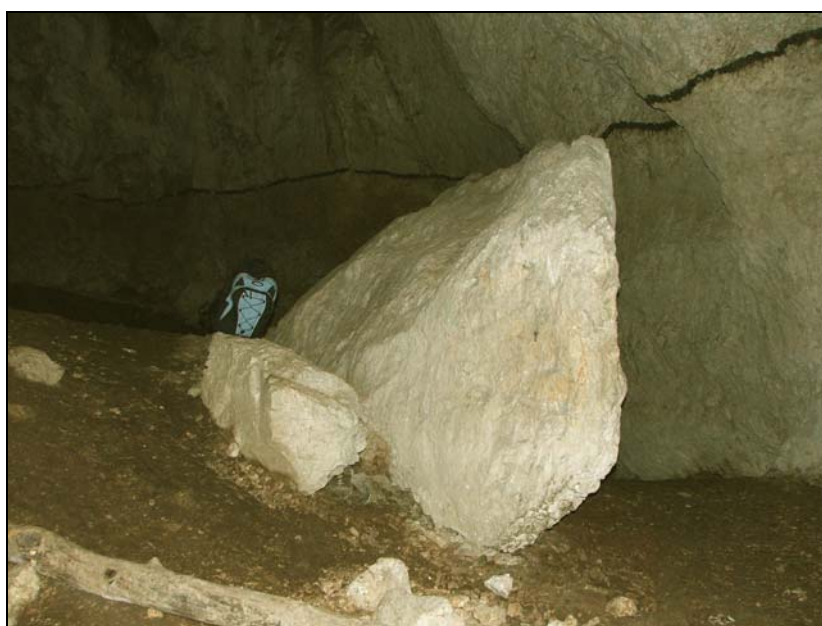
tól. Egy aktuális, habár szerencsés módon kevés rongálást előidéző példa a Dédestapolcsányi 2. számú barlangé (Nagykő-hasadék), mely napjainkban magántulajdonban lévő területen fekszik. A tulajdonos a Bükki Nemzeti Parkkal és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatallal való előzetes egyeztetések nélkül tereprendezésbe kezdett, melynek során a barlang bejáratában közvetlenül nőtt, nagyméretű fákat gyökerestől döntette ki. A még feltáratlan barlang erősen megbolygatott üledékéből őskori kerámiák kerültek elő. (2. kép)

2. kép A Dédestapolcsányi 2. sz. barlang (Nagykő-hasadék) bejárata az engedély nélküli tereprendezés közben. (Fotó: Szolyák P. 2008)

A barlangokat állandó jelleggel vagy tartósan lakó állatok (pókok, gótték, éjszakai lepkék, szúnyogok), méreteiknél fogva nem jelentenek közvetlen veszélyforrást a leletekre. Nagyobb problémákat okoznak az időszakosan bejáró, ám nagyobb testű emlősök, melyek már a leletanyagok felhalmozódásának kezdetétől hatással vannak a leletek későbbi helyzetére és a különféle kísérőjelenségekre. A denevérek ürülékükkel erősen savas közeget teremtenek. A rókok, a borzok járataikkal bolygatják az üledéket és összerágják, széthordják a régészeti jelentőségű csontokat (pl. vadászsákmány, temetkezés). A jégkorszaki barlangi hiénára ez utóbbi különösen igaz volt. A medvék már a leletek felhalmozódásának kezdetétől összetaposták, vagy fekhelyük kialakításakor szétúrták a még el nem temetődött leletanyagokat.

A régészeti hagyatékot veszélyeztető természetes folyamatok közé sorolhatjuk a felharapódzó (azaz felfelé pusztuló) barlang mennyezetéről aláhulló, különböző méretű sziklák hatását. Ezek összezúzhatják és összezavarhatják az alattuk lévő régészeti leleteket és jelenségeket. A Szeleta-barlang Főfolyosójának hátsó részében látható ún. „Medvetükör” sziklatömbje a legnagyobb ilyen sziklák közé tartozik a Bükk hegység területén (3. kép) Arra vonatkozóan, hogy leszakadásakor régészeti leletanyag volt-e már a barlangban, és hogy a szikla megváltoztatta-e annak korábbi állapotát vagy helyzetét, az eddigi ásatások nem kerestek választ.

3. kép A „Medvetükör”-szikla a Szeleta-barlangban. (Fotó: Szolyák P. 2007)

A barlangi leletegyütteseket napjainkban legnagyobb mértékben az emberi tevékenységek által generált változások fenyegetik. Egy barlang természetes állapotát leggyakrabban a turisztikai célú látogatások befolyásolják. A turisták által alkalmanként hátrahagyott emberi vizeletből és ürülékből különféle vegyi anyagok jutnak a barlangi üledékek mélyebb rétegeibe, ahol behatolnak az ott fekvő szerves régészeti leletek (pl. csontok) belsejébe is, ezzel lehetetlenné téve pl. a leletanyag későbbi abszolút korhatározását. Hasonló eredménnyel jár azoknak a hulladékoknak a hátrahagyása, melyek tartalma folyékony (pl. üdítőitalos flakonok, öngyújtó) vagy maga a hulladék oldódik könnyen (pl. részben elfogyasztott gyümölcsök), és ezáltal maradéka különösebb nehézség nélkül szivárog a mélybe. A radiokarbon korhatározást megnehezítő tényezők közé számolhatjuk a cigarettáról vagy pipából elszórt hamut és a

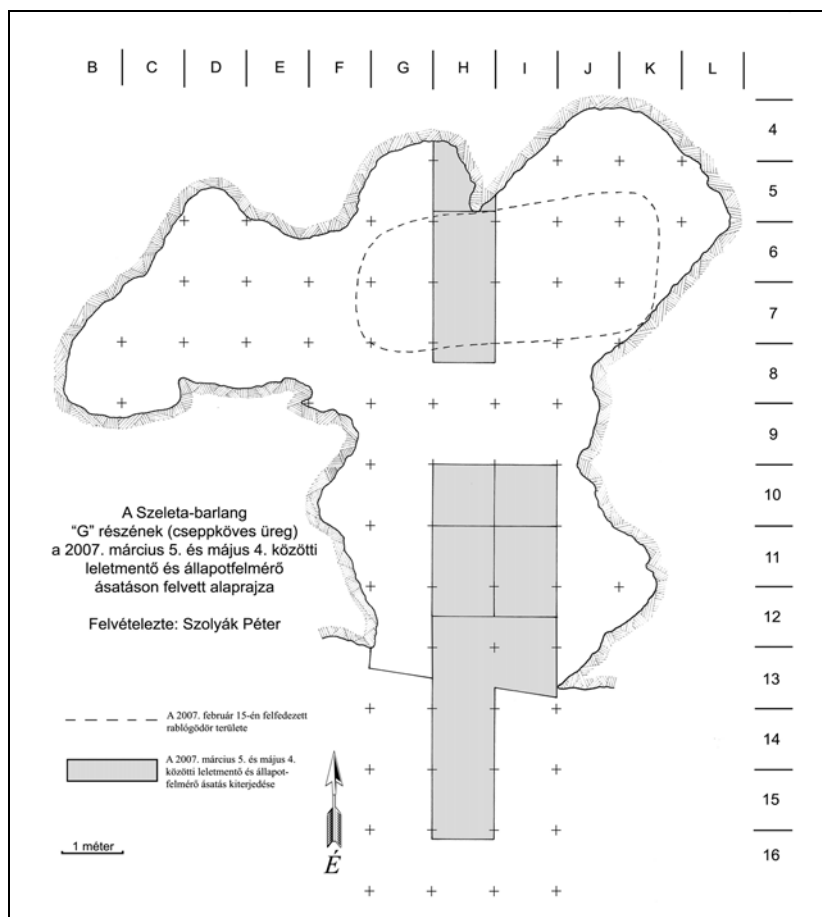
leletanyag fölött megrakott recens tábornüzet is. Mindezek mellett a legrosszabb megoldást az jelenti, ha a látogatók némi környezetvédelmi lelkiismeret furdalástól vezérelve szemetüket a barlangi üledékbe ássák vagy gödröt mélyítenek tűzhelyüknek, hogy annak nyomát majd könnyebben tüntethessék el egy betemetéssel.

A gyakran látogatott barlangok vízszintes vagy kis lejtésű rétegsorának tetején a turisták cipőjével bekerülő sárból új, gyorsan vastagodó, sokszor betonkeménységű réteg kezd el képződni, melynek kémiai összetétele a külső eredet miatt nyilván nem illik a barlang természetes üledékképződésébe. A meredekebben lejtő rétegsorokat a gyakori látogatások inkább lepusztítják, ami a régészeti leletek kihantolódását eredményezi.

A szén-dioxid, a víz és a növényzet együttes károsító hatása jól ismert az 1940-ben felfedezett világhírű Lascaux-barlang példáján. Kevéssel a II. világháború után a barlangot könnyebben megközelíthetővé tették a nagyközönség számára. Ezzel egy időben bejárati részét megnagyobbították és a járósínteket is alacsonyabban alakították ki. 1948-tól naponta nem kevesebb, mint 1200 ember látogatta a barlangot. 1955-re a több mint 18 ezer éves festményeken látványos minőségromlást lehetett megfigyelni. A mértéktelenül sok látogató miatt a hő-, a pára- és fényviszonyok annyira megváltoztak, hogy több festmény bezöldült, majd kezdett teljesen láthatatlanná válni. A főbűnös az emberi lélegzetből származó szén-dioxid volt. 1963-ra nem maradt más megoldás, be kellett zárni a barlangot a nyilvánosság előtt. A francia kormány a turistaforgalom számára 1983-ra felépítette és megnyitotta a Lascaux II-őt, ami nem más, mint az eredeti barlang egy részének (a Bikák Terme és az abból DK-i irányban tovább futó folyosó) hű mása. Az eredeti barlangot csak kutatók látogathatják igen korlátozott létszámban, előzetes bejelentkezéssel és sokszor több éves várakozási idővel.

A hazai barlangok esetében (pl. István-barlang, Anna-barlang, Baradla-barlang) a nagy mennyiségű szén-dioxid szintén problémát jelent, igaz, nem régészeti szempontból. Magyarország területén nincsenek festett barlangok, ez idáig csupán néhány bizonytalan korú karcot, vésetet, faragást írtak le a szakirodalomban. Őskökori festményeink, ha voltak is, még a készítésüket követő néhány évtizedben vagy évszázadban megsemmisülhettek.

A barlangok ipari (pl. víztározóként) vagy gyógyászati (szanatórium, fürdő) célú hasznosítása általában nem jelent közvetlen veszélyt a régészeti-öslénytani leletanyagokra, hiszen ma már a beruházásokat megelőző engedélyeztetési eljárások szerves részét képezi az ún. örökségvédelmi hatástanulmány elkészítése és a szükség szerinti megelőző feltárás. A Diósgyőr-Tapolcai-barlang esetében már 1973-ban ügyeltek arra, hogy a strandfürdőhöz kapcsolódó barlangi létesítmények kiépítését régészeti feltárás előzze meg. (HELLEBRANDT *et al.* 1976)

4. kép A Szeleta-barlang „G” barlangrészének alaprajza
a 2007-es rablógödör és a leletmentő feltárás szelvényeinek feltüntetésével.
(Felmérte: Lengyel Gy. – Szolyák P. 2007)

Az ember a turizmusnál is nagyobb kárt idézhet elő egy barlang régészeti örökségében, ha a barlang a kincskeresés és a régiségkereskedelem célpontjává válik. 2007 februárjában a szerző találta meg a Szeleta-barlang cseppköves üregében (Kadić Ottokár-féle G barlangrész) néhány kincskereső nyomait. A feltehetően barlangi medve-maradványokat kereső „amatőrök” az addig tudományos kutatástól is szinte teljesen érintetlen barlangrészben egy 2 x 4 méter alapterületű és 0,5 méter mély gödört ástak. Ahhoz, hogy az okozott kár mértékét mennyiségileg és jelentőségében is meg tudjuk becsülni, valamint hogy információkat szerezzünk az addig kutatatlan üreg rétegtani viszonyairól, 2007 március–május folyamán Lengyel György és a szerző leletmentő feltárást végeztek a „G” barlangrészben. (4. kép) Az ásítás az újonnan

szerzett tudományos adatokon túl bizonyította, hogy a kincskeresők kismértékben a régészeti leletegyüttesben is okozhattak kárt, az őslénytani anyagot viszont, mely legalább az abszolút korhatározásokon keresztül szorosan kapcsolódik a régészeti leletekhez, rendkívül nagymértékben rabolták ki. (LENGYEL–SZOLYÁK 2007)

A barlangi régészeti feltárások jelentőségéről és helyes módjáról

Egy barlang jól kivitelezett régészeti feltárása nemcsak kulturális örökségünkkel és az emberiség múltjával kapcsolatos ismereteinket bővítheti. Mivel sajátos és hatékony üledékcsapdaként működik, feltárása lehetőséget biztosít arra, hogy kis területű kutatással sokféle és nagy mennyiségű földtani, ősnövény-, ősállat- és őség-hajlatani információra tegyünk szert. Ezek az adatok, akár pozitív, akár negatív módon, de szervesen kiegészítik egymást. A leletek relatív és abszolút korhatározása, a lelőhely értelmezése, az egykori életmód és létfenntartási stratégiák, vagy a barlangban zajló tafonómiai folyamatok rekonstruálása szempontjából elengedhetetlen a multidiszciplináris kutatás. A barlangok kulturális örökségének megőrzését, megismerését és megismertetését tekintve tehát az egyik legnagyobb felelősség mindenképp a régészt terheli.

A barlangok megkutatása speciális szakmai ismereteket, és mindenekelőtt nagyfokú tudományos alázatot követel. Az alábbiakban, a teljesség igényét szem előtt tartva, megpróbáljuk összefoglalni azokat a szempontokat, melyeket minden kutatónak, aki barlangi feltárást végez – legyen az régész, paleontológus, barlangász vagy más tudományterület művelője –, munkája során kötelezően figyelembe kell(ene) vennie:

- A feltárás megismétlésére soha nincs lehetőség! Jól végig vinni és elrontani is csak egyszer és végérvényesen lehet.
- A legegyszerűbbnek, legkisebbnek tűnő ásatáshoz is érdemes legalább egy megbízható, független kolléga időszakos, de inkább állandó segítségét kérni. Az ásatás főszereplője ugyanis nem az ásatásvezető régész, hanem az eltemetett ismeretanyag, és annak megértéséhez mindig jól jön egy „független szem”, egy másfajta tudás.
- A feltárás elsődleges célja az aprólékos, megalapozott, sok szempontú és bárki számára jól áttekinthető dokumentálás, és csak azután a megértés. A holnap kutatói mindig többet tudnak a ma és a tegnap kutatóinál. A jó dokumentáció a biztosítéka annak, hogy akár évtizedekkel az ásatás lebonyolítását követően is, új összefüggéseket, újfajta tudást lássunk és szerezhessünk meg ugyanarról a lelőhelyről.

- A helyszíni szubjektív tapasztalatoknak és megfigyeléseknek is ugyanakora jelentősége van, mint az objektív, mérhető adatoknak. Feljegyzésük nemcsak ajánlott, de kötelező, viszont a legritkább esetben írhatják felül az utóbbiakat – sokkal inkább kiegészítik azokat.
- Az ásatás minden körülmények között háromdimenziós, vagyis horizontálisan és vertikálisan is ásatási egységekkel dolgozunk, és azok alapján dokumentálunk. Horizontálisan a legkisebb ásatási egység legalább az 1 x 1 méteres négyzet, vertikálisan pedig legalább a 20 centiméteres szint. Ha egy önálló régészeti objektum vagy jelenség kisebb, mint az 1 x 1 méteres négyzet, vagy egy réteg vagy régészeti jelenség kisebb, mint a 20 centiméteres szint, akkor azt kell önálló ásatási egységként kezelni, azaz feltárni és dokumentálni.⁶
- Az üledékekből minden esetben érdemes mintákat szakszerű módon begyűjteni és elraktározni. Ezt lehetőleg akkora mennyiségben kell megtenni, ami bármely szóba jöhető segédtudomány vizsgálataihoz, méréseihez elegendő.
- Egyszerre mindig csak akkora területet szabad feltárni, amit alapszinten 1 éven belül fel is tudunk dolgozni. Minél tovább húzódik ugyanis a feldolgozás, annyival kevesebbre és annyival másképpen emlékszünk. Nem szabad kockáztatni, hogy egy feltárás elsődleges feldolgozását és értelmezését egy olyan kutatónak kelljen később elvégezni, aki nem volt jelen a feltáráskor.
- Minden esetben – kivétel a leletmentő, vagy beruházást megelőző feltárás lehet – hagyjunk tanúfalakat, illetve elegendő mennyiségű üledéket a későbbi kutatók, kutatások számára.
- Az ásatási szelvényeket a feltárás és a mintavételezések befejeztével, azonnal vissza kell tölteni. A megbontott barlangi üledék (szelvényfalak) azonnal rohamos pusztulásnak indul és a kincskeresők dolga is túl könnyűvé válik.
- A szelvényeink helyét, határait a mélyben és a felszínen is jól látható, de nem túl feltűnő módon meg kell jelölni. Ez mindenekelőtt a jövőbeni ásatások hatékony tervezése és lebonyolítása miatt fontos.
- Ne hagyjunk hátra a barlangban, és ne temessünk vissza a szelvényekben semmilyen recens hulladékot. Ez természetvédelmi szempontból is helytelen viselkedés, de a helyidegen (szennyező)anyagok miatt alapjaiban ronthat el egy későbbi kutatást is.

⁶ A témához lásd: HARRIS 1979.

Irodalom

BAR-YOSEF, O.–VANDEEMEERSCH, B.

1992 The Excavations in Kebara Cave, Mount Carmel. *Current Anthropology*, 33/5. 497–546.

BARTUCZ L.–DANCZA János–HOLLENDONNER Ferenc–KADIĆ Ottokár–MOTTL Mária–PATAKI V.–PÁLOSI E.–SZABÓ J.–VENDL A.

1938 A cserépfalui Mussolini-barlang (Subalyuk). *Geologica Hungarica Series Palaeontologica*, fasc. 14. Magyar Királyi Földtani Intézet.

BEDNARIK, Robert

2006 *The paleoanthropological and archaeological context*. Semiotix Course, Cognition and symbolism in human evolution Lecture No. 1.

<http://chass.utoronto.ca/epc/srb/cyber/rbednarik1.pdf>.

BINFORD, L.–STONE, N.

1986 Zhoukoudian: A Closer Look. *Current Anthropology*, 27. 453–475.

BOUYSSONNIE, A.–BOUYSSONNIE, L.–BARDON, L.

1908 Découverte d'un squelette humain Moustérien à la bouffia de la Chapelle-aux-Saints (Corrèze). *Anthropologie* (Paris), 19. 513–518.

CIOCHON, Russell–LARICK, Roy

2000 Early Homo erectus Tools in China. *Archaeology*, Vol. 53. No. 1. January/February (http://www.archaeology.org/0001/newsbriefs/china.html)

CIOCHON, Russell–LONG, Vu The–LARICK, Roy–GONZALEZ, Luis–GRJUN, Rainer–VOS, John de–YONGE, Charles–TAYLOR, Lois–YOSHIDA, Hiroyuki–REAGAN, Mark

1996 Dated co-occurrence of Homo erectus and Gigantopithecus from Tham Khuyen Cave, Vietnam. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 93. 3016–3020. (April)

SHEN, Guanjun J.–GAO, Xing–ZHAO, Jian-xin–COLLERSON, Kenneth D.

2004 U-series dating of Locality 15 at Zhoukoudian, China, and implications for hominid evolution. *Quaternary Research*, Vol. 62, Issue 2. (September) 208–213.

HARRIS, Edward C.

1979 *Principles of Archaeological Stratigraphy*. Academic Press. London.

HELLEBRANDT Magdolna–KORDOS László–TÓTH Lajos

1976 A Diósgyőr-Tapolca-barlang ásatásának eredményei. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XV. 7–34.

HERMAN Ottó

1893 A miskolci Paleolith-lelet. *Archaeológiai Értesítő*, XIII/2. 3–25.

KADIĆ Ottokár

1915 A Szeleta-barlang kutatásának eredményei. *A m. kir. Földtani Intézet Évkönyve*. XXIII. köt. 4. füz. 151–278.

1916 A Herman Ottó-barlang Hámor község határában. *Barlangkutatás*, I. köt. 6–17.

LENGYEL György–SZOLYÁK Péter

2007 *Feltárási dokumentáció a Szeleta-barlang „G” barlangrészében 2007. március 5. – május 4. között végzett leletmentő ásatásról*. A Herman Ottó Múzeum Adattára, 4125-07.

RINGER Árpád

2001 Kutatástörténet. In: GYENIS Gyula – HEVESI Attila – KORDOS László – MESTER Zsolt – RINGER Árpád – T. DOBOSI Viola: *Emberelődök nyomában. Az őskőkor emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc. 10–23.

RINGER Árpád–SZOLYÁK Péter

2004 A Szeleta-barlang tűzhelyeinek és paleolit leleteinek topográfiai és sztratigráfiai eloszlása. Adalékok a leletegyüttes újraértékeléséhez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, XLIII. 13–32.

SOMMER, Jeffrey D.

1999 The Shanidar IV 'Flower Burial': A re-evaluation of Neanderthal burial ritual. *Cambridge Archaeological Journal*, 9/1. 127–129.

Internet-forrás

<http://fir.seismology.hu/georisk/>

A borítón: Miskolc, Széchenyi utca, 1916
(Eredeti képeslapról átdolgozott kép)

Herman Ottó Tudományos Egyesület, Miskolc
A kiadásért felel: Gál-Mlakár Viktor

Megjelent 500 példányban.